

УДК 65.052.8

І. П. Приходько,

доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри обліку і аудиту,
Дніпропетровський державний аграрний університет

ВИКОРИСТАННЯ У СУДОВО-БУХГАЛТЕРСЬКІЙ ЕКСПЕРТИЗІ МЕТОДІВ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ФАКТІВ ШАХРАЙСТВА ПРИ ПЕРЕВІРЦІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Дослідження, проведені у статті, спрямовані на обґрунтування базових підходів до застосування методів економіко-правового аналізу для виявлення фактів шахрайства при перевірці фінансової звітності з метою їх попередження та профілактики.

Studies conducted in the article are aimed at study baseline approaches to application of economic and legal analysis to detect fraud during its review of the financial statements in order to prevent and prevention.

Ключові слова: шахрайство, фінансова звітність, правові норми, фінансові показники, викривлення даних, економіко-правовий аналіз.

Key words: fraud, financial reporting, regulations, financial performance, data corruption, economic and legal analysis.

ВСТУП

Практика здійснення судово-бухгалтерських експертиз економічних правопорушень, що стосується шахрайства, при дослідженні фінансової звітності (надалі експертиза фінансової звітності) вимагає надавати належну оцінку таким типам навмисних викривлень, як неправдива фінансова звітність та незаконне привласнення активів.

Неправдива фінансова звітність розглядається як навмисне викривлення, що включає пропуск сум або розкриття інформації у фінансовій звітності з метою введення в оману користувачів фінансової звітності. При цьому звертається увага на те, що неправдива фінансова звітність може вчинитися внаслідок таких неправомірних дій:

— маніпулювання, фальсифікації або змінювання облікових записів чи підтверджувальної документації;

— перекручення або навмисного пропуску подій, операцій або іншої значущої інформації у фінансовій звітності;

— навмисного неправильного застосування облікових принципів, які стосуються сум, класифікації, способу подання або розкриття інформації.

Що стосується незаконного привласнення активів, то така неправомірна діяльність включає в себе крадіжку активів суб'єкта господарювання в тих чи інших розмірах. Серед різних способів незаконного привласнення активів пропонується особливу увагу приділяти таким способам:

- привласненню надходжень;
- викраденню матеріальних активів або інтелектуальної властивості;
- змушенню суб'єкта господарювання сплачувати за неотримані товари або послуги;
- використання активів суб'єкта господарювання для власного збагачення.

Незаконне привласнення активів часто супроводжується підробленими документами чи неправдивими записами або документами, щоб приховати факт нестачі активів або їх використання як застави без належного дозволу.

Згідно чинного законодавства, мотиви вчинення шахрайства необхідно розглядати у вигляді усвідомлення можливості його скоєння та певного логічного обґрунтування такої дії, а саме:

1) усвідомлена можливість вчинити шахрайство може існувати, якщо особа вважає, що можна обійти внутрішній контроль за наявності довіри або знання його недоліків;

2) для окремих осіб мотивом шахрайства є наміри жити понад отриманих доходів, оскільки система етичних цінностей дозволяє їм свідомо та навмисно вчиняти нечесну дію.

3) інколи чесні особи можуть вчинити шахрайство в середовищі достатнього тиску на них поза межами чи в межах суб'єкта господарювання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Відсутність у експертному висновку юридичної кваліфікації шахрайства згідно вимог чинного законодавства не виключає його належної правової оцінки. Навпаки, без такої

оцінки взагалі неможливо проводити судово-бухгалтерську експертизу з метою виявлення наявності чи відсутності неправдивої фінансової інформації та незаконного привласнення активів. За будь-яких обставин експерт-бухгалтер, користувачі фінансової звітності та інші особи не можуть довільно тлумачити виявлені перекручення фінансової звітності у вигляді шахрайства без посилань та орієнтації на відповідні нормативно-правові акти. Тому метою даної статті є теоретичне обґрунтування та надання практичних рекомендацій щодо базових засад використання методів економіко-правового аналізу для виявлення фактів шахрайства при перевірці фінансової звітності з метою їх попередження та профілактики.

Завдання дослідження:

- дослідити зміст та сутність поняття "шахрайство" як спеціальної юридичної категорії;
- виявити ознаки шахрайства та класифікувати їх;
- адаптувати конкретні методи економіко-правового аналізу для здійснення судово-бухгалтерської експертизи фінансової звітності суб'єктів господарювання

У статті використано історичний та логічний (для дослідження еволюції постановки проблеми та наступності її вирішення), порівняльного аналізу (для порівняння методів економіко-правового аналізу), абстрагування (для вивчення окремих специфічних підходів економіко-правового аналізу).

РЕЗУЛЬТАТИ

У першу чергу необхідно з'ясувати зміст поняття "шахрайство". Тим паче, що факти привласнення коштів та іншого майна працівниками в широкому сенсі використання, а також у спеціальній літературі називають різними термінами, частіше всього "крадіжками" і менше всього "шахрайством".

З точки зору кримінального права України, Росії та інших країн колишнього СРСР факти привласнення майна персоналом, якому воно було ввірено, не підпадає під кваліфікацію — шахрайство. У кримінальному праві України шахрайство розглядається як окремий склад злочину, що вчиняється особами, у віданні яких не знаходилося майно на законних підставах.

На відміну від пострадянських держав у кримінальному праві багатьох країн Америки та Європи факти привласнення майна персоналом кваліфікують як шахрайство, а в широкому обіході мають назву "білокомірцева злочинність" [3].

Шахрайство (Fraud) у федеральному кри-

мінальному законодавстві США визначається в цілому ряді розділів Зведення законів у вигляді складної за своїм змістом системи діянь, в основі яких криється обман, що має вигаданий, уявний або фіктивний характер. Особливим видом шахрайства в американському законодавстві вважається привласнення у вигляді обманного обернення на свою користь чужого майна особою, котра мала доступ до нього на законних підставах.

У кримінальному законодавстві Франції значна увага приділяється злочинам, що містять у собі зловживання довірою. Провідне місце відводиться привласненню коштів, цінностей або будь-якого іншого майна, яке було ввірене та яке було прийняте за умови повернення чи використання за призначенням.

У Кримінальному кодексі України шахрайство персоналу підпадає під ознаки статті 191 "Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем". Цей склад злочину передбачає, що привласнення чи розтрата стосується чужого майна, яке було ввірено винуватому чи перебувало в його віданні.

Натомість, склад злочину "Шахрайство", викладений в статті 190 Кримінального кодексу України, стосується заволодіння чужим майном, яке не було ввірено винній особі і не перебувало в її віданні. У наслідок цього виникають суттєві розбіжності між вітчизняним законодавством та законодавством інших країн стосовно тлумачення терміну "шахрайство" [4].

Характерно, що в аспекті зарубіжного законодавства в якості шахрайства згідно Кримінального кодексу України логічно розглядати цілий ряд злочинів управлінського персоналу. У першу чергу це стосується статті 212 "Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів", статті 218 "Фіктивне банкрутство", статті 220 "Приховування стійкої фінансової неспроможності", статті 222 "Шахрайство з фінансовими ресурсами", статті 223 "Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів", а також інших складів злочинів. Подібного змісту юридичні делікти містяться також в Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Будь-яке правопорушення, в тому числі шахрайство, як суспільно небезпечне діяння, включає наступні ознаки:

- 1) завдану шкоду;
- 2) протиправні дії або бездіяльність;
- 3) причинний зв'язок між завданою шкодою та протиправними діями або бездіяльністю;
- 4) наявність вини.

У зв'язку з цим у своєму звіті за наслідками проведеного дослідження експерт-бухгалтер повинен стосовно перекручень фінансової звітності у вигляді шахрайства висловити обґрунтовану думку щодо наведених вище ознак правопорушення. Зокрема, визначити характер та розмір завданої шкоди. Кому саме та яким чином завдано шкоду. Детально описати протиправні дії або бездіяльність конкретних посадових осіб щодо вчинених ними перекручень фінансової звітності, обумовлених шахрайством. Показати причинний зв'язок між завданою шкодою та протиправними діями. Встановити наявність вини шляхом з'ясування посадових обов'язків осіб, відповідальних за ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. В обов'язковому порядку зажадати пояснень від осіб, причетних до перекручень фінансової звітності.

Економіко-правовий аналіз на відміну від звичайного економічного аналізу ставить за мету вивчення особливого виду відхилень і негативних явищ у сфері економіки. Їх особливість полягає в тому, що вони містять у собі ознаки правопорушень у вигляді деструктивних змін економічних показників, зміст яких визначається конкретними юридичними нормами. Для виявлення таких негативних явищ економічні методики доповнюються юридичними, внаслідок чого відповідний вид аналізу набуває комплексного економіко-правового змісту.

Таким чином, економіко-правовий аналіз являє собою систему прийомів та методів аналітичного дослідження бухгалтерських документів і наявних у них показників фінансово-господарської діяльності з метою виявлення та попередження правопорушень, а також оцінки ефективності застосування заходів соціального контролю у боротьбі з ними.

У залежності від рівня дослідження показників фінансово-господарської діяльності та відповідних документів бухгалтерського обліку економіко-правовий аналіз розділяють на такі види:

- документальний аналіз або економіко-правовий аналіз первинних документів;
- бухгалтерський аналіз або аналіз документів аналітичного обліку та відображених у них господарських операцій;
- фінансовий аналіз або економіко-правовий аналіз синтетичного обліку і звітності, у тому числі статистичної та податкової фінансової звітності.

Керуючись викладеним, розглянемо конкретні методи економіко-правового аналізу та їх можливості стосовно виявлення шахрайства.

Метод стереотипів, орієнтований на вияв-

лення типових змін економічних показників, зумовлених конкретними способами вчинення правопорушення. Стереотипна поведінка, що характеризує певне правопорушення, містить у своїй основі аналогічний зв'язок між змінами кількох показників. Такі зміни суперечать нормальній господарській діяльності і відображають суттєву ознаку відповідного порушення.

Метод сполучених порівнянь застосовується для конструювання блоків сполучених пар економічних показників, шляхом розрахунку динамічних рядів їхнього приросту за кілька звітних періодів і побудови відповідних графіків взаємозалежних змін динамічних рядів або пошуку можливо сполучених показників, динаміка змін яких не існуватиме за нормальних умов.

У першому випадку, в якості сполучених обираються пари показників, що мають взаємозалежну динаміку змін. Зокрема, обсяги витрат електроенергії і води протягом першого півріччя були стабільними, а обсяги реалізації, особливо кухонної продукції, з квітня місяця стали значно меншими.

У другому випадку порівнюються відносно відокремлені показники з метою виявлення негативного зв'язку, обумовленого шахрайством або іншим протиправним вчинком.

Метод спеціальних розрахункових показників покликаний виявляти певні зміни економічних показників у звичайних умовах господарської діяльності. Спеціальні розрахункові показники визначаються аналітичним шляхом, спрямованим на виключення або зменшення впливу правопорушення на оціночний критерій господарської діяльності. При цьому припускається, що отриманий таким чином спеціальний розрахунковий показник повинен характеризувати нормальну господарську діяльність, і порівняння з ним іншого показника, зміненого правопорушенням, дасть змогу встановити таку зміну. Обов'язковою умовою застосування цього методу є попереднє виявлення економічного показника, який буде змінено правопорушенням. Залежно від характеру можливих змін розраховується показник, що відображає нормальні умови господарської діяльності. Розбіжності між розрахунковим і фактичним показником будуть свідчити про наявність правопорушення.

На практиці застосовуються спеціальні розрахункові показники двох видів: показники збитків і показники вигаданої або прихованої від обліку господарської діяльності. Перші використовують для виявлення шахрайства персоналу та розкрадань майна, збитки від яких неминуче позначаються на основних показни-

ках господарської діяльності: собівартості, доходах, витратах, прибутку та інших даних.

Другі є ефективними для виявлення фактів шахрайства персоналу, пов'язаних із перекручуванням звітності при здійсненні прихованої господарської діяльності, яка безпосередньо не позначається на тих чи інших офіційних показниках.

Разом з тим, виявлення правопорушень, пов'язаних із попереднім створенням нарахованих надлишків продуктів шляхом порушення технології приготування страв, значно знижує результативність зазначеного методу. Це зумовлено тим, що інформативних змін економічних показників, придатних для таких аналітичних розрахунків у подібних випадках виникає недостатньо. Більш дієвим у цьому відношенні є наступний метод.

Метод коригуючих показників використовується для порівняння наявних у звітності або спеціально знайдених економічних показників з факторами навколишнього середовища, в якому функціонує підприємство. При застосуванні цього методу також виділяють показники збитків і вигаданої або прихованої господарської діяльності. Перші в основному містять характеристику нових зв'язків, що утворилися між результатами господарської діяльності підприємства та навколишнього середовища.

Пошук нових зв'язків можливий стосовно економічних показників, які менш за все фальсифікуються зацікавленими особами внаслідок того, що такі показники зовнішнього середовища знаходяться за межами їх впливу. Передумовою такого пошуку є загальновідомий принцип відображення, який обов'язково призводить до того, що будь-яке правопорушення, у тому числі латентне, при взаємодії із зовнішнім середовищем спроможне залишати сліди відображення не тільки у господарській діяльності, а також у супутніх процесах.

Другий підхід ґрунтується на вивченні існуючих зв'язків підприємства з факторами навколишнього середовища. Його метою є виявлення вигаданої або прихованої господарської діяльності у формах здійснення. При аналізі фіктивної, у даному випадку фактично не виконаної господарської діяльності, в основному досліджуються економічні зв'язки підприємства на вході. У той же час аналіз прихованої, тобто не повністю відображеної господарської діяльності, здебільшого орієнтований на дослідження економічних зв'язків підприємства на виході.

ВИСНОВКИ

Характерні дії та мотиви шахрайства належним чином узгоджуються з відповідними

нормами цивільного, адміністративного та кримінального законодавства України. Керуючись відповідними нормативно-правовими актами, експерт-бухгалтер у своєму висновку стосовно виявлених ним фактів шахрайства зобов'язаний викласти юридичну характеристику шахрайства в аспекті виявлених викривлень фінансової звітності без його правової кваліфікації в якості злочину, адміністративного проступку або іншого делікту. Питання офіційної кваліфікації шахрайства відноситься до компетенції органу, що призначив експертизу (правоохоронних органів та суду) та користувачів фінансової звітності.

Тобто експерт-бухгалтер не уникає юридичного визначення шахрайства в законодавстві, а керується ним при проведенні судово-бухгалтерської експертизи фінансової звітності.

Оскільки будь-яка господарська діяльність має правову регламентацію, то в процесі економіко-правового аналізу тим чи іншим способом визначається ефективність застосування конкретних правових заходів і юридичних норм в боротьбі з господарськими правопорушеннями. Самі правові норми цілком можуть бути самостійним об'єктом економіко-правового аналізу. Зазначене стосується і правових норм, які регламентують фінансово-господарську діяльність.

За будь-яких обставин реагування аудиторів на викривлення фінансової звітності обумовлені шахрайством, повинні мати об'єктивний характер і ґрунтуватися на висловленні незалежної думки. У свою чергу формування такої думки в обов'язковому порядку потребує комплексного економіко-правового аналізу бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Література:

1. Базась М.Ф. Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2007. — 488 с.
2. Камлик М.І. Судова бухгалтерія. Підручник. — К.: Атіка, 2003. — 4-те вид., доп. та перероб. — 592 с.
3. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження. — Київ: КНТ, 2007. — 596 с.
4. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. — Київ: Юристконсульт, 2006. — 1048 с.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2012 р.